

Ahlâk: İnsan-olma ve İnsan-kalma Bilinci

Prof. Dr. Hüseyin Sarıoğlu

Prof. Dr. Hüseyin Sarioğlu

Prof. Dr. Hüseyin Sarioğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1986 yılında mezun oldu. 1994'te İstanbul Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1998 yılında doçent unvanı alan Dr. Sarioğlu, İslam düşüncesinin klasik dönemine ilişkin araştırmalarla başlayan akademik çalışmalarını klasik mantık, bilgi nazariyesi, din-felsefe-bilim ilişkileri ve ahlâk konusu etrafında yoğunlaşarak devam ettirmektedir. Aynı zamanda TÜBA üyesi de olan Dr. Sarioğlu, Mart 2020'den bu yana da İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde lisans, yüksek lisans ve doktora dersleri yürütmektedir.

Prof. Hüseyin Sarioğlu

Prof. Hüseyin Sarioğlu graduated from Ankara University Faculty of Theology in 1986. He completed his PhD in İstanbul University in 1994. Taking the title of associate professorship in 1998, Dr. Sarioğlu continues his academic studies, which started with research on the classical period of Islamic thought, by focusing on classical logic, knowledge theory, religion-philosophy-science relations and morality. He is also TÜBA member. Dr. Sarioğlu has been working at İnönü University since March 2020. He teaches undergraduate, graduate and doctorate courses in the Department of Philosophy.

Ahlâk: İnsan-olma ve İnsan-kalma Bilinci

Prof. Dr. Hüseyin Sarıoğlu

İstanbul Üniversitesi

sarioglu[at]gmail.com

Özet

Tarihteki benzerleri dikkate alındığında, COVID-19 küresel salgın süreci ve sonrasında insan hayatının her alanında önemli değişimler olacağı beklenmektedir. Ne var ki *nano* teknoloji, yapay zekâ, robotik üretim, dijital sosyalite uygulamalarının yapıldığı, uzayda yerleşik yaşam ve *transhümanizm* araştırmalarının hız kazandığı bir çağda ortaya çıkan salgın sebebiyle yerkürenin âdeta bir “karantina alanı” halini alması, geleceğe dair endişe ve belirsizliği arttırmıştır. Salgını önlemek ve etkilerini azaltmak için toplum hayatı ve ilişkiler alanında bazı kısıtlama ve uygulamalar getirilmiştir. Bunların sürekli ve kalıcı olabileceği ve sosyal hayatın dijitalleştirmede gerekçe olarak kullanılabilmesi şeklindeki algı sebebiyle endişe ve belirsizlik yerini giderek korku ve kaosa bırakmaktadır. Bir sağlık olayı olmanın çok ötesindeki sonuçları nedeniyle ve genel kabul gördüğü üzere, şayet küresel salgın tarihin akışı bakımından bir dönüm noktası olacak ve “hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” ise her alan gibi ahlâk da bundan payına düşeni alacak demektir. Bu durum karşısında yeni normal döneme dair ileri sürülen öngörü, tahmin, iddia ve beklentiler hesaba katılarak ve fakat “insan” gerçeği esas alınarak yeniden bir “ahlâk tasavvuru” ortaya konulmalıdır.

Anahtar Kelimeler

insan, anlam, değer, ahlâk, bilgi, inanç, niyet, eylem, dijitalleşme, COVID-19

Morality: Consciousness of Being Human and Staying Human

Abstract

Considering its historical counterparts, significant changes are expected to occur in all areas of human life during and after the Global COVID-19 Outbreak. However, due to the globe almost turning into a “quarantine zone” because of a pandemic emerging during an age that has nano technology, artificial intelligence, robotic production, digital sociability applications, the search for life in space and trans humanism; concern and uncertainty about the future has greatly increased. Some restrictions and practices in community life and relationships have been introduced to prevent the outbreak and reduce its effects. Due to the perception that these restrictions might be permanent and used as an excuse to digitalize social life, the concern and uncertainty are gradually being replaced by fear and chaos. Because of its consequences being far beyond of a health event, if the global epidemic becomes a turning point in terms of the flow of history and “nothing ever will be the same” as it’s widely foreseen, morality will also have its share of change. Under these circumstances, a new “morality concept” should be put forward, by considering the predictions, claims and expectations of the new normal period but fundamentally based on the reality of being “human”.

Keywords

human, meaning, value, morality, knowledge, faith, intent, action, digitalization, COVID-19

Giriş

İnsanlık camiası olarak yaşamakta olduğumuz ve bir an evvel geride bırakmayı içtenlikle temenni ettiğimiz COVID-19 küresel salgın sürecinin, günümüzün bilimsel ve teknolojik gelişmişlik düzeyi ile ele alındığında, insanlık tarihinde bu çap ve nitelikte yaşanan bir ilk olduğu herkesin kabul ettiği bir vakıdır. Çok kısa sürede doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine neredeyse yer-kürenin tamamına yayılan *bu küresel salgın*, âdeta yaşamakta olduğumuz çağa damgasını vuran küreselleşmenin nasıl bir şey olduğunu tüm insanlığa göstermektedir. Bu niteliği ile onu insanlık tarihi açısından bir dönüm noktası olacağı düşünülerek her düzey ve kesimde bir temenni ve/veya tespit olarak “hiçbir şey eskisi gibi olmayacak!” fikri dillendirilmektedir.

Çin’in, Hubei eyaletinin 11 milyon nüfuslu Wuhan kentinde olağan dışı zattürre vakaları görüldüğünü bildirdiği 31 Aralık 2019 tarihinden itibaren hızla yüzlerce ülkeyi etkisi altına almasıyla yükselen vaka sayısı dört beş aylık süre zarfında milyonlara, ölümler ise yüzbinlere ulaştı (Şeker vd., 2020). Neredeyse tüm dünyada hayat durma noktasına geldi, ülkeler sınırlarını kapattı, ulaşım en alt seviyeye indi, üretim ve ticaret hız kaybetti. Caddeler, sokaklar, meydanlar, pazar yerleri, açık alanlar boşaldı; insanlar evlerine kapandı. Aslında bir sağlık sorunu olarak ortaya çıkan koronavirüs salgınının eğitimden bilime, kültür ve sanattan ibadete, tarımdan turizme, sanayiden ticarete hayatının tüm alanlarını etkisi altına almasıyla insanlık tam bir *kaos* ortamıyla yüz yüze geldi. Ortaya çıkan bu manzara, insanlığa “dünya tarihinde yönetim ve yaşam değişikliklerine yol açan ve küresel etkileri olan sağlık olayları” sonrasındaki gelişmelerin “paraları olsa dahi üretimin olmadığı toplumların yüzleştikleri travmatik sonuçlar üzerine şekillenmiş” olduğunu hatırlattı. Sözelimi 1300’lerde yaşanan ve sonuçları bakımından Avrupa’nın en büyük salgını olarak kabul edilen Kara Veba (*Black Death*) ile Avrupa’da feodalizmin çöküşü arasındaki ilişkiyi düşünmeye sevk etti (Şeker vd., 2020)

COVID-19 küresel salgını ise -alınan etkili önlemler sayesinde yol açtığı ölüm vakaları öncekilerden düşük olmakla birlikte- etkilediği ülke sayısı itibariyle 100 yıl önce görülen İspanyol Gribi'nden sonra karşılaşılan en büyük ve küresel çapta yaşanan ilk salgın olma özelliği taşımaktadır. Tek başına bu bile bütün insanlığın büyük bir korku ve endişeye kapılmasına yetmekteyken, dahası bütün bunların insanlığın bilimsel ve teknolojik birikim açısından tarihinin en güçlü olduğu, nano teknoloji ile bambaşka bir gelecek tasarladığı, mühendislik ve tıp alanları ile ilaç üretiminin devrimsel gelişmeler kaydettiği, yapay zekâ ve transhümanizm üzerinden ölüme çare ve uzayda yaşam alanları arayışının gündemde olduğu bir döneminde gerçekleşiyor olması, korku ve endişe üzerinde “çarpan etkisi” yapmaktadır. Açıklanması zor bu çelişkinin yanı sıra daha önceki salgınların insan ve toplum hayatında yol açtığı değişim ve dönüşümlere de atıfla bu yeni salgın etrafında çeşitli açıklamalar yapılmakta ve türlü iddialar ileri sürülmektedir. Bir de bu açıklama, yorum ve iddiaların çağın ayırt edici imkânları konumundaki bilişim teknolojisi, kitle iletişim araçları ile sosyal medya mecraları üzerinden hızla yayılması, yaşanmakta olan kargaşa, toplumsal gerilim ve telaşın kat be kat artmasını beraberinde getirmektedir. TÜBA COVID-19 küresel salgın Raporuna yansıdığı şekliyle (Şeker vd., 2020): Bilim insanlarının çalıştıkları ülke ve laboratuvarlardan izinsiz ve yetkisiz etik dışı çalışma ve paylaşımları gerekçesiyle de suçlanmalarına şahit olunmuştur. Çin'in ilk vakayı ne kadar gizlediği ve izole etme konusunda ne denli geç kaldığı tartışma konusu olmuştur ve bundan sonra da bu vb. tartışmalar canlılığını koruyacaktır. COVID-19'un, koronavirüs grubundan bir virüsün doğal mutasyona uğrayarak insana bulaştığı iddia edilmektedir. Bunun yanı sıra COVID-19'un laboratuvar da üretildiği, kontrolden çıkmasıyla salgına neden olduğu hatta yaratılanlarınca bilinçli olarak dünyaya yayıldığı yönünde de çeşitli görüşler mevcuttur. Wuhan kentindeki Huanan Deniz Ürünleri Pazarı'ndan alışveriş yapanların enfekte olduğu, virüsün yarasa çorbası tüketenlerden veya bir yılan türünden yayıldığı şeklinde çeşitli araştırmalar ve yazılar paylaşılmaktadır. Temelsiz, kanıtlanmamış, bilimsel olmayan birçok iddia toplumların gündemini ve bireylerin zihinlerini meşgul etmektedir. Geçmiş yıllarda üretilmiş birçok bilim-kurgu ve sanatsal çalışmada (film, roman) benzeri senaryoların işlenmiş olması veya popüler kültür eserlerinde yıllar önce benzeri gelişmelerin öngörüldüğünün sosyal medya üzerinden paylaşımlarının, toplumlarda tedirginlik ve endişeyi arttırmaktan öte bir katkı sunmadığı da gerçektir.

Dahası, koronavirüsün ortaya çıkışına ve yayılmasına ilişkin bu gibi spekülasyonlar ile kısıtlanmış sosyal hayat sürecinin üstüne bir de bu küresel salgının “yeni normal dönem” için dillendirilen “artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” söylemi doğrultusunda *dijital dünya, dijital küresel devlet, dijital sosyal hayat, insanlık 2.0, teklik/singularity, transhümanizm* vb. (Canan & Acungil, 2019; Yıldırım, 2019a; 2019b; 2020) birtakım gelişmelerin küresel ölçekte yaygınlaştırılmasına yönelik bir hazırlık aşaması olarak kullanıldığı algısı ve/veya iddiası, geleceğe dair belirsizlik, endişe ve korkuları katmerli hale getirmektedir.

Hemen her konuda olduğu gibi yaşanmakta olan ve bir sağlık sorunu olmanın ötesine geçen COVID-19 küresel salgın sürecinin kendisi de bu olay etrafında

birbirinden çok farklı açıklama, yorum, iddia ve öngörülerin ortaya atılması da bir “insanlık durumu”dur. Her insanlık durumu gibi bu olayın da ortaya çıkışından küresel çapta yayılışına, algılanışından açıklanışına, anlamlandırılışından yorumlanışına, etkilediği her alanda tedbirlerin alınışından bunların uygulanışına ve sonrasında ortaya çıkacak olan yeni dönem ve durumun öngörülüşüne kadar, her boyut ve aşamasında kurum, kuruluş ve yönetimlere düşen görev ve sorumluluklar bulunduğu ve bunların yerine getirilmeye çalışıldığı açıktır. Bununla birlikte açıktır ki yine her insanlık durumu gibi burada da işin seyrini asıl belirleyip yönlendiren tek tek *bireylerin tavır, tutum ve eylemleri* olmaktadır/olacaktır. Kabul edileceği üzere gerek devam etmekte olan salgın ortamında ve gerekse salgın sonrası insanlığı ve toplumları bekleyen yeni normal dönemde kurum, kuruluş ve yönetimlere düşen görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi “hukuk” norm, ilke ve kuralları çerçevesinde *anlam, değer, işlev ve meşruiyet* kazanırken, bütün bunlara ilişkin olarak her bir *insanın/bireyin* sergilediği/sergileyeceği *tavır, tutum ve eylemlerin* şekillendiği/şekilleneceği zemin “ahlâk” olmaktadır.

Eski Normal Dönemden Yeni Normal Döneme Ahlâk

Koronavirüs benzeri büyük salgınların tarihine bakıldığında, başka etkenlerin yanı sıra, bu gibi olayların da tarihin akışındaki değişimlere etki edecek şekilde hemen her alanda geniş çaplı ve etkili sorgulamalara yol açtığı; kadim anlayış, inanç ve geleneklerin değişmesine sebebiyet verdiği görülür. Nitekim XIV. yüzyılda Avrupa’yı kasıp kavuran Kara Veba Salgını sonrasında Orta Çağ’ın geleneksel inanç, düşünce, ilke ve değerlerinin sorgulanarak yerine yenilerinin konulmasıyla ortaya çıkan değişimin yeni bir dönemi yani Modernliği şekillendirdiği, bu değişimden en büyük payı da *ahlâk*ın aldığı bilinmektedir. Nitekim başka uygarlıkların kalıntıları üzerinde yaşayan toplumları da kendi anaforumuna çekerek bir dünya uygarlığı haline gelmeyi başaran Modernlik, kavram ve değerleri dönüştürüp asli mana ve muhtevasından kopartarak ait olduğu dünyaninkiyle birlikte etkilediği toplumların geçmişe ait hafızalarını da boşaltmıştır. Bu durum insanlığın birçok çelişki, bunalım, tıkanma, savaş, kaos ve belirsizlik ile karşı karşıya kalmasına ve tarihte ilk kez bir kültürün yaşadığı bunalımın bütün kültürlerin yaşadığı bunalıma dönüşmesine yol açmıştır. Modernliğin duyuş, düşünüş ve eyleyışlerde ortaya çıkardığı sorunların çözümü XX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde siyaset felsefesinden beklenmişken, son çeyrekte bu beklentinin ahlâk alanına yönelmesiyle (Türer, 2009, s. 17) sorunların temelinde esasen yaşanmakta olan ahlâk bunalımının yattığı idrak edilmiş ve çözüm arayışları başlamıştır (Sarıoğlu, 2009).

İnsan ve Ahlâk

Bu arayışlar henüz sadra şifa olacak bir neticeye kavuşamamışken, insanlık âlemi şimdi de *COVID-19 küresel salgını* sonrasında kendisini nelerin beklediğine dair derin bir belirsizlik ve endişeyi yaşar duruma gelmiştir. Bu küresel salgına nispetle daha yerel olup bilimsel ve teknolojik gelişmişlik bakımından günümüzle kıyas dahi edilemeyecek dönemlerde vuku bulan benzer olayların doğurduğu değişimler dikkate alındığında, yaşamakta olduğumuz süreç sonrası yeni normal dönemi şekillendirecek olan değişimlerin, tüm diğer alanlarla birlikte ahlâkı da derinden etkileyeceği beklenebilir.

Teolojik/ilahi otoriteye dayalı dinî öğretiler dışındaki gerek klasik ve geleneksel gerekse modern felsefi teoriler genellikle, insanın sosyal-politik varlık oluşundan hareketle ahlâkı norm, ilke, kural ve yaptırımıyla sosyal alanda bulunan bir “sosyal değerler manzumesi/düzeni” olarak görmektedirler. Bu yaklaşım esas alındığında, COVID-19 küresel salgın sonrası yeni normal dönemde insanlığı, çoğunlukla öngörüldüğü gibi dijitalleşme, sanal ortam, yapay zekâ kontrolü, arttırılmış gerçeklik, transhümanizm, fiziki mesafe ve tekilik gibi alışık olunmayan kavramların resmettiği bir sosyal hayat bekliyorsan ve “hiçbir şey eskisi gibi olmayacak”sa ahlâkın da yeniden tanımlanması kaçınılmaz demektir.

Daha şimdiden önceki/eski diye nitelenmeye başlanan normal dönemde bile dijital ortamlarda sanal/uydurma/fake hesap ve kimlikler ile boy göstermeyi yeğleyen bireylerin, gerçek kimlikleriyle ortada oldukları durum ile telif edilemeyecek fikir, söz ve eylemleri sergilemekte sınır tanımadıkları göz önüne alındığında, toplum hayatı ve ilişkilerin fiziki toplumsal ortamdan dijital/sanal ortama taşınacağı öngörülen bir yeni normal dönemin gebe olduğu belirsizlik hatta kaos, hayatın her alanı gibi ahlâkı da derinden etkileyecektir.

Üzerinde durulması icap eden temel soru/n şudur: İnsan ilişkilerinin/toplumsallığın yüz yüze cereyan ettiği fiziki ortamdan “sosyal mesafe” ilkesinin bir gereği olarak büyük ölçüde/belki de tümüyle dijital-sanal ortama taşındığı yeni normal dönemde, ahlâki öznenin benlik, kişilik ve kimlik oluşumunun nasıl gerçekleşeceği; bunun dışavurumu olan eyleme ilişkin “norm” ile ortaya çıkan sonuca uygun yaptırımın ne olacağı ve nasıl uygulanacağı; salgın vesilesiyle içselleştirilmiş olacak/olan fiziki/sosyal mesafe ilkesi ve dijital sosyal hayatın bunlar üzerindeki etkisinin ne olacağı, hangi yolla ve ne ölçüde gerçekleşeceği gibi pek çok soru/n irdelenmeyi beklemektedir. Bu ve başka soru/n'lara çözüm aranırken geçmişe/eskiye dair ne varsa hepsiyle yüzleşip eleştirmek, mevcut durumu anlamak ve anlamlandırmak bakımından yararlı hatta gereklidir; ancak genellikle yapıldığı gibi geçmişe/eskiyi gelinen noktanın yegâne sorumlusu sayıp tümüyle terk ederek çözüm üretilebileceğini sanmak da o ölçüde yararsız ve gereksizdir. Bu itibarla burada, dünden bugüne ortaya konulmuş ahlâka dair tasavvur, teori ve tartışmalar göz ardı edilmeden ve ayrıntılara girip konu dağıtılmadan, meselenin, karmaşık/sofistike olmayan bir yaklaşımla ve doğrudan ahlâk öznesi olan “insan” üzerinden irdelenmesi yoluna gidilmektedir.

İnsanı Tanımak

İmdi, ahlâk aslında hayatın akışı içinde bireyin, kendisini ve çevresinde olup biteni algılama ve anlamaya yönelik merakı ile başlayıp insan olarak bireysel ve türsel varoluşu ile tümüyle varlığı anlamlandırma ve deneyimleme çabası olarak devam eden sürece ilişkin bir mesele olarak değerlendirilebilir. Bu anlayıştan hareketle ahlâk meselesini herkesin kolaylıkla tecrübe edebileceği iki basit uygulama üzerinden anlamaya girişebiliriz. İlk olarak herhangi bir vesileyle bir araya gelmiş olan bir grup insanın kendi aralarında yaptıkları serbest konuşma/sohbet ortamının ses kaydı alınıp dökümü yapılarak analiz edilse, ortaya çıkacak olan manzarada sohbet konusunun insan hakkında söylenenlerin de çok büyük ölçüde olumsuz şeyler olduğu görülecektir. İkinci olarak topluluktan herhangi

bir kişiye yönelip kendisi işaret edilerek insan denildiğinde aklına ilk gelen bir iki sözcüğü söylemesi istenip bunlar listelendiğinde ise bu defa önceki durumla ters orantılı biçimde olumlu düşünce ve ifadelerle karşı karşıya kalınacaktır. (Bu uygulama tarafımdan uzun yıllar boyunca hem öğrencilerle hem de farklı kurumlara mensup eğitim düzeyi, meslek, kariyer ve statüleri farklı olan toplamda binleri aşan sayıda kişiyle yapılan bir tür alan araştırması olarak deneyimlenmiş; iki uygulama sonuçlarının birbiriyle ters orantı oluşturacak şekilde bire üç bire beş bandında olduğu görülmüştür.)

Her iki durumda da üzerinde konuşulan insan olmasına rağmen ortaya çıkan sonucun birinde büyük oranda olumlu diğerinde olumsuz olması ne anlama gelmektedir? Bu duruma çeşitli gerekçelerle farklı açıklamalar getirilebilir de ortaya çıkan bu sonuç çoğu kişinin *kendi insanlığından memnun olduğu* ve bunu olumlu ifadelerle dile getirdiği, *başkalarının insanlığından memnun olmadığı* ve bunu olumsuz ifadelerle döktüğü şeklinde değerlendirilebilir. Böylesine basit bir gözlemlerle açığa çıkan çelişki dahi insan denilen varlığı daha yakından tanımının gereğini ortaya koymaktadır. İnsanı bilmek, anlamak, anlamlandırmak onun varlıktaki (ontolojik) konumu, yapısı (tabiat), gücü ve sınırını belirlemek demektir. Nitekim insanlık tarihi boyunca düşünce, inanç, bilim ve sanat alanında sarf edilen bütün çabaların son tahlilde *insanı anlamak, anlamlandırmak* ve *anlatmak* gibi bir nihai amaca yöneldiğini söylemek abartı olmayacaktır.

Hayatın akışı içerisinde her insanın kendi basit gözlem ve deneyimlerine dayalı tespitlerinin ötesinde kadim zamanlardan günümüze kadar ortaya çıkmış dini ve felsefi ahlâk öğretileri ile bilimsel araştırmalara dayalı verilerin yanı sıra hukuk normlarına bakıldığında, göz önüne alınan insan gerçeği şöyle bir manzara arz ediyor. Bir yanyıla âciz, başkalarına muhtaç ve toplu halde yaşamaya mahkûm bir varlık; diğer yanyıla otonomi ve özgürlüğe düşkün, otoriteye ve yönlendirmeye muhatap olmaktan hoşlanmayan, fakat beklentileri uğruna aşağılanırcasına emir almayı dahi cana minnet sayabilen, değişen şartlara uyum gösterebilen, olgu ve olayları ben-merkezci bir açıdan görüp algılayan ve her şeyi yönetmek isteyen, istismarcı yani hemen her şeyi kendi çıkarına kullanabilen, yerine göre amaçları araç araçları da amaç haline getirebilen, sevgi ile nefreti, ümit ile korkuyu, sevinç ile hüznü iç içe yaşayabilen, ezcümle çelişkiler yumağı ve zıtlıklar kumkuması bir varlık iken, bir başka yanyıla da sahip olduğu *akıl* ve *irade* gücü sayesinde varlık âleminde üstün ve ayrıcalıklı konuma yerleşebilen bir varlık. Örnek kabilinden işaret edilen bu hususlar ışığında insanın ihtiyaç, duygu ve düşünme olarak adlandırabileceğimiz işte bu üç boyutlu yapıda olduğu, ayrıca inkânlar adını verebileceğimiz bir dördüncü boyutun da onu dışardan çevrelediği/kuşattığı söylenebilir. İnsanın hayat serüveni işte bu dört boyut arasındaki gerilim ortamında *uyum* ve *bütünlük* sağlayarak *dinginlik*, *huzur* ve *mutluluğa erme* arayışı ve çabasıdır ibarettir. Bu haliyle insan, tabir yerindeyse, en yüksek özgül ağırlığa sahip sıvı madde olmasına karşılık ele avuca gelmeyen, sağı-solu, üstü- altı belli olmayan, dış ortamdaki değişimlerden en hızlı ve en çok etkilenen “cıva” ya benzetilebilir. (İnsanın yapısını resmetmek üzere dile getirilen bu hususlar olumlu yahut olumsuz değer

hükümü olarak değil, yalnızca birer tespit olarak görülmelidir. Kaldı ki insan, varlık hiyerarşisindeki özel ve ayrıcalıklı yerini bu yapısına borçludur.)

Can alıcı girift soru/n tam da bu bağlamda kendini göstermektedir: Bu yapıyla insan kendi iç dünyasında (benlik, ben bilinci, kalb-i selim, itminan) ve toplum hayatında (kişilik, biz/tarih/kültür/medeniyet/aidiyet bilinci) en temel ihtiyacı ve nihai amacı olan dinginlik, huzur ve âhengi ne ile ve nasıl sağlayabilir? Bu soruya farklı cevaplar verilebilir ve mesela genellikle şunlar dile getirilir: Din, hukuk, töre, gelenek-görenek, ahlâk, kültür, eğitim vb.

Her biri ayrı bir yapı yahut kurumun adı olan bu sözcüklerin ortaklaşa işaret ettiği şey, bir insanın hangi durumda nasıl davranması gerektiğine dair normlar/ilkeler/kurallar manzumesinden başkası değildir. İnsanın biraz evvel işaret edilen otonomi ve özgürlüğe düşkün, otorite ve yönlendirmeye muhatap olmaktan hoşlanmayan yanı hatırlandığında önüne konulan kuralların onun için sınırlandırılmak ve engellenmek yani bir özgürlük krizi anlamına geldiği fark edilecektir. Bu arada, insanın anlamlı bulup değer verdiği bir konuda beklentileri uğruna aşağılanırcasına emir almayı dahi cana minnet sayabilen öteki yanı ile anılan yapı ve kurumların insan eylemlerine *değer biçme* konumunda buldukları birlikte düşünüldüğünde aralarındaki ortak paydanın anlam ve değer olduğu da görülecektir.

Bu durum karşısında iki soru/n ile yüz yüze geliyoruz: İlki insanın hangi durumda nasıl davranması gerektiğine dair normlar/ilkeler/kurallar koyan din, hukuk, töre, gelenek-görenek zaten mevcutken, ahlâkın da bunlardan birine indirgenmiş, eklenmiş veya bunlardan bağımsız fakat yine onlar gibi dışarda hazır bulunan bir normlar/kurallar/ilkeler manzumesi olarak görülmesinin anlamlı, işlevsel ve gerekli olup olmadığı; ikincisi ise anlam ve değer ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığı meselesidir.

Anlam ve Değer

İlk sorunun ele alınmasına zemin oluşturacağı düşüncesiyle önce ikinci sorun, herkesin kolaylıkla deneyimleyebileceği iki örnek üzerinden irdelenebilir. Örneklerden biri duygu ve düşüncelerimizi dışa vurmak, dile getirmek, başkalarına iletmek ve kayda geçirmek için kullandığımız, her biri hançeremizden çıkan bir sesi simgeleyen harfler; diğeri de nicelik ve miktarları ifade etmek için başvurduğumuz sayıları oluşturmada kullandığımız rakamlardır. Harfler tek başlarına alındığında bir sesin simgesi olmak dışında başka herhangi bir anlam ve işlevleri yoktur. Başka harflerle ilişkilendirilip bir bütünün (kelime/sözcük) parçası olduklarında ise hem bir işlev kazanırlar hem de bir bütünün oluşmasında pay sahibi olurlar. Bir bütünü oluşturan harflerin konum ve işlevinin değişmesi, anlamın değişmesi yahut yok olmasını da beraberinde getirir. Aynı durum rakamlar için de geçerli olup tek başına alındığında hiçbir rakamın küçük mü büyük mü olduğu söylenemez. Ancak başka rakamlarla ilişkilendirildiğinde birbirlerine göre büyük yahut küçük oldukları söylenebilir. Birden fazla rakam bir araya getirilip yeni birim ve bütünün parçası/unsuru yapıldığında o bütün içindeki konumuna göre hem yeni bir değer hem de

daha büyük bir değerın oluşumunda rol sahibi olur. Bütün içindeki konum ve işlevindeki bir değişme ise hem kendi basamak değerinin hem de parçası olduğu bütünüün değerinin değişmesine yol açar. Bu iki örnek, anlam ve değerden söz edilebilmesi için en az iki şeyin varlığı ile bunlar arasında ilişki, uygunluk, sıradüzeni ve bütünlük bulunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Aynı durum melodilerin oluşturulduğu notalar ve tınlar ile resimlerin oluşturulduğu renkler ve tonlar üzerinden de görülebilir.

İmdi, insan olarak her birimiz, kendimiz de dâhil olmak üzere, herhangi bir şeyin anlam ve değerinden söz ediyorsak, mutlaka o şeyi kendimizle bağlantılı bir ilişki, uygunluk, sıradüzeni ve bütünlüğün unsuru olarak görüyor ve ele alıyoruz demektir. Bir başka şekilde söylesek, bireyin kendisi ile ilgili/alakalı görüp ihtiyaç duymadığı hiçbir şeyi anlamlı ve değerli bulması beklenemez. Birey bunu insanı insan kılan düşünme yetisi yani akıl sayesinde yapabilir. İnsan, akıl varlığı olarak öncelikle kendisi ile ilişki kurma, kendi varlığını fark etme, ben bilincine erme imkânını bulmuş olur. O, yine akıl gücüyle edindiği üç boyutlu zaman ve mekân bilinci içinde hem kendisi ile hem de birbirleriyle ilişkilendirmek suretiyle varlık, olgu ve olayları anlama, anlamlandırma ve anlatma ayrıcalığını elde eder.

Diğer yandan varlık âlemindeki her şey insanın düşünme yetisine hitap eden bir ilişkiler ağı içerisinde yaratılmış ve yapılandırılmıştır; her insan bu ilişkiler ağı içene doğar ve onun bir parçası/unsuru olur. Birey, oluşumunda herhangi bir dahlinin söz konusu olmadığı bu ağın işlevselliği, içeriği ve niteliğinin şekillenmesini etkileyecek; ayrıca kuracağı yeni ilişkilerle bu ağı büyütecek donanımdadır. İster tarafların iradesi dışında isterse onların iradesiyle oluşsun her ilişki, tarafların her birine hak ve yetki sağlayıp görev ve sorumluluk yüklerken aynı zamanda her birine yeni bir anlam ve değer katar. İşte bu gerçeği idrak eden birey, çevresiyle olan ilişkilerini sağlıklı kavrayabildiği/kurabildiği ölçüde hem kendisinin hem de çevresindekilerin anlam ve değerini gerçek manada fark edecektir. Görecektir ki anlam ve değer adına sahip olduğu yahut kendi benliğini resmederken başvurduğu ne varsa hepsini tarafı olduğu ilişkiler üzerinden başkaları sayesinde elde etmekte; böylece hem kendisi anlam ve değer kazanmakta hem de ilişkili olduğu herkese ve her şeye anlam ve değer kazandırmaktadır. İşte bu bilinç ile birey, varoluş ve hayatın amaç, anlam ve değerini hem zaman ve mekân hem de bunları aşan boyutuyla idrak edecektir. Denebilir ki ihtiyaç, duygu, düşünce ve imkânlar dörtgenindeki çatışma ve gerilimlere rağmen, insanın hem kendi iç yaşamında hem de aynı yapıdaki insanlardan oluşan toplum hayatında aradığı *dinginlik*, *huzur* ve *ahenge* giden yolun başlangıç noktası, yine insanın *anlam* ve *değer* yahut *akıl varlığı* oluşudur. Peki, ahlâk bu yolun neresindedir?

Ahlâk: Bireyin İnsan-olma ve İnsan-kalma Bilinciyle Kendini Gerçekleştirme Çabası

Bu noktada başa dönüp tekrar insanın âciz yani ihtiyaçlar varlığı oluşundan yola çıkmak durumundayız. Düşünen ve tabiatı gereği toplumsal canlı olan

insanın kabaca biyo-fizyolojik ve psiko-sosyolojik şeklinde iki üst başlık altına konulabilecek çok ve çeşitli ihtiyaçları olduğu bilinen bir husustur. Yine bilinmektedir ki insanın bile isteye gerçekleştirdiği her bir fiil/eylem/davranış bir ihtiyacı gidermeye/bir şey temin etmeye yöneliktir. Bu yönelim esnasında insan, ihtiyacını giderecek seçenekler belirleyip çeşitli sebep ve gerekçelerle eleyerek eylemeye değer bulduğu birini tercih eder/seçer. Bu doğrultuda gerçekleştirdiği eylem bir sonuç doğurur. Beş aşama halinde gerçekleşen bu sürecin aslında eylem ile öncesi ve sonrası olmak üzere üç unsuru bulunduğu söylenebilir ki bunları *niyet* → *eylem* → *sonuç* diye adlandırabiliriz.

Bu noktada yukarıda insanın hangi durumda ne yapması gerektiğine dair normlar/ilkelere/kurallar koyan din, hukuk, töre, gelenek-görenek ile bunlarla aynı kategoride görülen ahlâkın, *niyet* → *eylem* → *sonuç* unsurlarından daha çok hangisine yöneldiğine bakmak yararlı olacaktır. Bilindiği üzere hukuk için *sonuç* (hatta sadece olumsuz sonuç); din için *niyet*, *eylem* ve *sonuç*; töre için *eylem* ve *sonuç*, -bir norm ve kurallar manzumesi olarak görülmesi halinde- ahlâk için *eylem* ve *sonuç* öncelik ve ağırlık taşımaktadır. Bu durum hatırd tutularak, aşağıdaki tablo üzerinden “diğerleri zaten mevcutken benzer konumda görülmesi durumunda bir de ahlâka ne gerek var” şeklindeki soru/n için bir açılım sağlanabilir.

İnsanın üç boyutlu yapısı dikkate alındığında *niyet*, *eylem* ve *sonuç* sütunlarının her üçünün de (+) olumlu/iyi/doğru/güzel veya üçünün de (-) olumsuz/kötü/yanlış/çirkin olduğu eylemler sergileyebileceği açıktır; ancak bu yapıyla ruh ve akıl sağlığı yerinde bir insanın bütün eylemlerinde üç unsurun birden (+) veya (-) olması beklenemez. Kaldı ki bütün norm ve kurallar insanların sekizinci satıra uyan eylemlerini olabildiğince azaltmak, birinci satıra uyan eylemlerini de olabildiğince çoğaltmak amacını güder. İnsan söz konusu olunca yukarıda dile getirilen dört boyutun herhangi birinden/birkaçından kaynaklanmış olarak diğer satırlara uyan eylemlerin varlığı doğal hatta kaçınılmazdır. Bütün bunları göz önünde tutarak *niyet*, *eylem*, *sonuç* sütunlarının (+) veya (-) oluşundan hareketle “toplam değer” sütununda boş olan satırların eylemi gerçekleştiren kişi/kendimiz tarafından doldurulduğunu düşünelim.

	Niyet	Eylem	Sonuç	Toplam Değer
1	+	+	+	+
2	+	+	-	
3	+	-	+	
4	+	-	-	
5	-	+	+	
6	-	+	-	
7	-	-	+	
8	-	-	-	-

Tablonun tüm hücreleri doldurulduğunda toplam değer sütunu ile niyet sütununun birebir eşleştiği görülecektir. Bu durum kişinin kendi eylemlerine değer biçerken öncelikle dikkate aldığı unsurun niyet olduğunu göstermektedir. Buna dayanarak, eylem ve sonucu da içermekle birlikte ahlâkın esas itibarıyla niyette mayalanıp şekillenerek eylem ve sonuçta dışa vuran, dolayısıyla bireye sunulan/önerilen dışsal bir normlar/ilkeler/kurallar manzumesi olmaktan çok bireysel, öznel ve içsel bir bilinç olarak düşünülmesinin daha yerinde, anlamlı ve işlevsel olduğu ileri sürülebilir.

Arapça bir kelime olup yönelmek, ciddiyet ve kararlılık göstermek gibi anlamları işaret eden niyet, insanın herhangi bir konu, durum, olgu ve olay karşısında takınacağı tavır ve sergileyeceği tutum ile ortaya koyacağı eylem ve davranışı belirleyen en temel etken konumundadır. Kişinin genetik/irî özelliklerinden kültürüne, bilgi birikiminden sosyal çevresine, fizyoloji ve fizyonomisinden yaşadığı coğrafya ve doğal çevreye, ekonomik imkânlarından geleceğe dönük beklentilerine, yaşadığı olumsuzluklardan mutlu anılarına, mensubu olduğu toplumun töresinden inandığı dine, dünya görüşünden siyasî ideolojisine, aldığı eğitimden kariyer ve mesleğine varıncaya kadar pek çok unsurun, niyetin şekillenmesini etkilediği hususu, inkârı kabil olmayan bir hakikattir. Bütün bunların farkında olarak denebilir ki bunlardan bir kısmının etkisiyle ve diğer bir kısmına rağmen kendi hesabını-kitabını yapıp karşı karşıya bulunduğu olgu, olay, konu ve durum (ihtiyaç) karşısında nasıl bir tavır takınacağına, hangi tutumu sergileyeceğine ve hangi eylemi ortaya koyacağına karar verip (niyet) onu gerçekleştirmeye çalışan bireyin/kişinin kendisidir. Demek oluyor ki insana dışardan yol ve yön göstermeyi amaçlayan birer değerler manzumesi olan din, hukuk ve töreden farklı olarak ahlâkın bireysel ve öznel yanı daha ağır basmaktadır.

Bu noktada şöyle bir soru/n kendini gösterebilir: Üç boyutlu dinamik yapıyla adeta cıva gibi her türlü etki ve anlık değişimlere açık bulunan insanda, bireyselliği ağır basan ahlâk için dayanak olabilecek bireysel temel bulunmakta mıdır ve ne olabilir? Bunu anlayabilmek için bir kere daha farklı bir açıdan insan tabiatına/yapısına yönelmek durumundayız. Kaldı ki insan eylemlerinin hangi durumda nasıl olması gerektiğine yönelik norm ve kurallar koyan birer değerler manzumesi olarak din, hukuk ve törenin kendilerinden beklenen işlevi yerine getirebilmesi gibi onlarla aynı konumda olacak şekilde bir ahlâk teorisi geliştirilebilmesinin de ön şartı, insanın bunlara uygun davranmasını mümkün kılan bir tabiata yahut yapıya sahip olduğunun kabul edilmiş olmasıdır.

Nitekim Eflatun'un, işaret edilen gerçeğin kadim bir örneği olup çoğu İslâm düşündürü tarafından da benimsenip tekrarlanan insan tabiatının/nefsinin üç temel gücünün denge ve uyumuna dayalı dört erdem düşüncesinin bugün de işlevselliğini koruduğu kanaatindeyim. Şöyle ki her insan, türüne özgü akıl gücünün yanı sıra yakın cinsine özgü istek (şehvet) ve öfke (gazap) güçlerine sahiptir -ki yöneldiği özel/tekel durum, olgu ve olaya/bağlama göre farklı isimler bütün eğilimler bu ikisine irca edebilir-. Bunlardan her birinin karşı karşıya bulunulan durumla uyumlu ve itidalli/dengeli işlev görmesinden sırasıyla bil-

gelik (hikmet), ölçülülük (iffet), cesurluk (şecaat), her üçünün birbiriyle uyumlu ve dengeli işlev görmesiyle de dengelilik (adalet) olmak üzere ahlâk için dayanak teşkil eden dört temel/ana erdem gerçekleşmiş olmaktadır. Erdemler/faziletler listesine konulabilecek olan diğer bütün erdemler bu dördünün özel durum, olgu ve olaylar karşısında husule gelen farklı derece ve bileşkelerinden ibarettir.

Niyetten Eyleme

İnsanın iç dünyasında teşekkül eden niyetten dış dünyada gerçekleşen eyleme geçiş nasıl olmaktadır? Bunu anlamının yolu ihtiyaçlar, duygular ve düşünceler ile imkânlar olarak ifade ettiğimiz dört boyutun çerçevelediği zemin yahut ortamda, ihtiyaçtan kaynaklanıp o ihtiyacın karşılanması demek olan sonuçla tamamlanan niyet-eylem sürecinin mercek altına almaktan geçmektedir. Bu sürecin ana aşama yahut duraklarını klasik literatürden de yararlanarak şöylece resmetmek mümkündür: Bir insanın karşı karşıya kaldığı olgu, olay, konu ve duruma bağlı olarak biyo-fizyolojik veya psiko-sosyolojik yapısına yönelik (1) herhangi bir (a) yokluk/yoksulluk/eksiklik/tehlike belirmesi ve onu giderecek şey/ler/e (b) gereksinim (*ihtiyaç*) ortaya çıkmasıyla oluşan (2) iç algı/his/farkındalık (*duygu*) ile tetiklenen *istek* veya *öfke* gücü, ihtiyacı karşılamaya yönelik (3) imkânlar/seçenekler (*bilgi*) arayıp (4) en iyisini belirleme (*ihtiyar*) ve öne çıkarma (*tercih*) işlemi için *zihni* harekete geçirir. Bunu, iyi bulunarak öne çıkarılan seçeneği (5) eyleme dönüştürme isteği (*irade*), gerçekleştirme kararlılığı (*azim*) ve istenilen sonucu alma kararlılığı (*kasıt*) takip eder ve (6) *eylem* gerçekleştirerek (7) *sonuç* ortaya çıkar.

Aşama yahut unsurlarına kısaca değinilen bu süreçte üzerinde durulması gereken husus, eyleme dönüştürülmesi halinde ihtiyacı giderebilecek olan seçeneklerden (bilgi) birinin iyi bulunup tercih edilmesinden eylemin gerçekleşmesine kadar olan (4) ve (5) numaralı unsurlar olup *niyet* bu aşamada şekillenmektedir. Burada açıklığa kavuşturulması gereken nokta ihtiyacın giderilmesi bakımından eşit konumda olan seçeneklerin birini diğerlerine göre daha tercih edilir, istenir ve uygulanır hale getirenin ne ve nerede, seçende mi yoksa seçilende mi olduğudur. Bunu yaşanmakta olan küresel sağlık sorunuyla da uyumlu bir örnek üzerinden giderek anlamaya çalışabiliriz. Herhangi bir sağlık sorunu yahut hastalık konusunda uzmanlaşmış birinin sahip bulunduğu bilgi ve tecrübe birikimiyle hastalıkla doğrudan ilişkili olan bir eylemi terk etmenin gerekli/iyi/doğru/yararlı olduğunu bile bile o eylemi terk etmek yerine yapmaya devam ettiğini; mesela bir onkoloji uzmanının alanında verdiği bir konferansın ardından bir yorgunluk sigarası içtiğini hayal edelim. Benzer çelişkileri her zaman, her alanda, sıklıkla ve yaygın olarak görüyor ve belki de yaşıyoruz. Yukarıda dile getirilen tespitler ışığında bu olaya bakıldığında böylesi bir çelişki hangi eksiklik, uyumsuzluk ve dengesizlikten ileri gelmiş olabilir? Uzmanımız genel anlamda bilgili, ölçülü, cesaretli ve dengeli yani dört temel erdeme sahip, çoğu durumda iradesi güçlü bir kişi olmasaydı bulunduğu konuma gelemezdi. Hal böyleyken niçin gerekli/iyi/doğru/yararlı olduğunu çok iyi bildiği seçenek yerine gereksiz/kötü/yanlış/zararlı olduğunu çok iyi bildiği seçeneği tercih edip eylem olarak gerçekleştirmiştir? Herhangi bir konuda iki-

lemde kalıp karar vermekte zorlandığımız durumlar sıklıkla başımıza gelir. Yaşadığımız şey aslında seçeneklerden biri üzerinde akıl ve gönül yahut bilgi ve duygu ittifakının oluşmaması, her birinin farklı seçenekte ısrarlı olmasıdır. Bu kararsızlık ve tereddüdün uzlaşmaya dayalı bir sonuca bağlanamadığı durumlarda niyet tam oluşmadığından ya eyleme geçilmez veya ortaya çıkan sonuçtan emin olunmayacağı için de vehim/evham ortaya çıkar. Niyetin oluştuğu süreçte seçenekleri belirleyip gerekçeleme ve sıralama işini (bilgi) yapan akıl, seçenekler karşısında isteme/beğenme/hoşlanma veya reddetme/beğenmeme/hoşlanmama şeklinde tavır ve tutum alma işini (duygu) yapan ise gönül olmaktadır. Bu bağlamda akıl/bilgi ve gönül/duygu ilişkisi ittifak, izdivaç ve imtizaç ile sonuçlandığında bilgi-duygu bütünlüğü gerçekleşerek inanç ortaya çıkar. Artık burada gerekli/iyi/doğru/yararlı olduğu bilinen bir seçenek/bilgi değil gerekliliği/iyiliği/doğruluğu/yararlılığı hakkında şüphe değil güven duyulan bir inanç söz konusudur. Bilgiden inanca geçiş sürecinde aklın/bilginin belirleyici olduğu durumlarda ortaya çıkanın doğru/hak inanç, gönlün/duygunun belirleyici olduğu durumlarda husule gelenin ise yanlış/batıl inanç olduğu söylenebilir. Demek ki insan kendisi için güvenli/güvenilir/emniyetli bulmadığı yani gerekli/iyi/doğru/yararlı/geçerli olduğuna inanmadığı hiçbir seçeneği/bilgiyi eylem olarak gerçekleştirmeye girişmez. Dolayısıyla insanın bir eylemi gerçekleştirmesi için bütün unsurlarıyla niyetin oluşması, niyetin tam anlamıyla oluşması için de *bilginin inanç* haline gelmesi şarttır (Güngör, 2008, ss. 11-69; Mehdiyev, 2019, ss. 83-103; Özakpınar, 2014). Ana aşama yahut unsurlarına kısaca işaret edilen bu süreç, hep tekrarlanan benzer ve yalın durumlarda süratle gerçekleşirken karmaşık durumlarda daha yavaş ilerleyebilir. Bu da onun sürece yansıyan tüm unsur ve boyutların uyumlu bütünlüğünün sağlandığı bir bilinç/şuur durumu olduğunu gösterir. İşte eyleme anlam ve değer kazandıran/katan ahlâk tam da bu süreçte mayalanır. Buraya kadar dile getirilenlerden hareketle diyebiliriz ki:

- *Ahlâk, toplumsal boyutu da olan bireysel bilinç durumudur.*
- *Ahlâk, kişinin parçası olduğu toplumun benimsediği değer, ilke ve kuralları kendi değer, ilke ve kuralları kılma bilinci ve başarısıdır.*
- *Ahlâk, bireyin benimseyip özümlediği genel değer, ilke ve kuralları özel durum, olgu ve olaylara uyarlayabilme bilinci ve yeteneğidir.*
- *Ahlâk, bireyin insan-olma ve insan-kalma bilinciyle kendini gerçekleştirme çabasıdır.*

İnsan eylemlerine dışardan değer biçen din, hukuk ve töreden farklı olarak ahlâkın bireysel yanı ağır basan ve insan eylemlerine içerden anlam ve değer katan özel bir bilinç olarak görülmesinin daha yerinde, anlamlı ve işlevsel olacağı açıklık kazandıgına göre artık onun din ve hukuk ile olan ilişkisine kısaca bakabiliriz.

Ahlâk ve Din

İnsanın yapısı bağlamında bireysellik, öznellik ve özgürlük ile olan yakın ilişki dikkate alındığında, inanma ve inancın ahlâk için vaz geçilemez ve göz

ardı edilemez bir önemi haiz olduğu bir kez daha yakinen görülecektir. Hangi konu, durum ve alanda olursa olsun işin içine anlamlandırma ihtiyacı ve çabası yahut anlam ve değer boyutu dâhil oluyorsa esasen inanma ve inanç devrede demektir. Bu itibarla insan eylemlerine içerden anlam ve değer katan ahlâk ile onlara dışardan anlam ve değer biçen din ve hukuk arasındaki ilişkinin zemini de yine insanın anlamlandırma ve inanma yetisi olmaktadır. Ayrıntılı analiz ve temellendirme yoluna gitmeden denebilir ki din ve hukukun amaç ve işlevini yerine getirebilmesinin imkân ve zemininden söz edilebilmesi için kişide asgari düzeyde bir anlamlandırma ve inanma yeteneği olması gerekir ki bu öncelikle ve en yalın haliyle ahlâk olarak tezahür eder. Bu itibarla aralarındaki insan eylemi ortak paydası bağlamında din ile hukukun ahlâka özendirme ve caydırma şeklindeki yönlendirici katkılarını dikkate alarak din ve hukuku dıştan ahlâk, ahlâkı da içten din/hukuk olarak resmedebiliriz.

Somut olgu ve olaylara ilişkin olarak anlamlandırma ve inanma yeteneği gelişmemiş bir insanda soyut, aşkın ve yüce hakikatlere dair anlamlandırma ve inanma yeteneği olması da beklenemez. Dolayısıyla bir inançlar ve değerler manzumesi olan dinin kişi nezdindeki zeminin ahlâk olduğu ve aralarındaki ilişkinin anlamlandırma ve inanma üzerinden gerçekleştiği söylenebilir. Bireysel ve öznel yanı ağır basan *inanmanın* nesnesi itibarıyla en zor fakat en güçlü şekilde ortaya çıktığı, bu itibarla da en etkili biçimde öğrenilip tecrübe edildiği alanın din olduğu hesaba katıldığında, ahlâk ile din arasındaki ilişkinin başka boyutları da kendini göstermektedir.

Bunlardan biri insanın *varoluşsal güvenlik* ihtiyacı ve arayışı bağlamında tezahür eder. Şöyle ki insan akıl ve irade gücüyle, parçası olduğu ve içinde yaşadığı fiziki âlemdaki varlık, olgu ve olayları kendisiyle ve birbirleriyle ilişkileri bağlamında anlamlandırıp değerlendirme kapasitesine sahip olmakla birlikte, varlık âleminin bütünü ve kendisinin o bütün içerisindeki konumu, amacı, anlamı ve değerini takdir edebilecek yeterlikte değildir. (Frankl, 2020, s. 133) Oysa insanın varoluş gayesi ve hayatın anlamı vuzuha kavuşmadığı durumda, insanın kendini gerçekleştirme bilinci ve çabası olarak ahlâk bir noktadan sonra diriliğini ve etkinliğini sürdüremez duruma gelecektir. İnsan, bu hususu da yine sahip olduğu kapasiteyi kullanabilme bilinci ve çabası yani ahlâk sayesinde idrak ederek kendisine bu ihtiyacı karşılamayı teklif/tekellif eden dine yönelip onu anlama ve değerlendirme ihtiyacı duyacaktır. Nitekim bireyin dini yükümlülüğü için biyolojik ve psikolojik bakımdan belirli bir yeterlik düzeyine ulaşmasının (âkil ve bâliğ olma) şart koşulması, ayrıca kadim zamanlardan itibaren insan varoluş gayesi ile hayatın anlamına ilişkin olarak bireysel ve toplumsal zeminde teşekkül eden tasavvurların dini ve felsefi geleneklerin eseri olması bundandır. Özellikle vahiy dinlerinin insanı varlık âleminde mümtaz ve anlamlı bir konuma yerleştirdiği ve ona bu konuyla mütenasip görevler yüklediği bilinen bir husustur. Yaşadığımız modern çağda, insanın özel ve önemli bir parçası olduğu tabiat âlemi ile olan ilişkisine göz kamaştırıcı boyut kattığı tartışmasız olan bilim ve teknolojinin insan hayatının her alanında yaptığı devrimsel dönüşümlere karşın onun kendi varoluşu ve hayatına dair anlam arayışı bakımından hiçbir açılım sağlamadığı ortadadır (Kutluer, 2009,

s. 140, 151). Bu açıdan bakıldığında insanlığı bekleyen dijital yeni dönemin bu sorunu daha karmaşık ve çok boyutlu hale getirip derinleştireceği beklenebilir. Zira “niçin var?” sorusunun cevabında açığa çıkan varoluşun anlam ve amacı, “nasıl” sorusunun peşine düşen bilim ve teknolojinin verileriyle ortaya konulamaz. Hal böyle olunca varlığı, işlevi ve işleyişi bakımından bütünüyle anlam, değer ve inanca dayalı bir bilinç durumu olarak ahlâkın din ile yakın ilişki içinde ele alınması son derecede doğal olup bunun yeni normal dönemde sürdürülmesi daha bir önem kazanmakta hatta kaçınılmaz olmaktadır.

Ahlâkın din ile olan ilişkisinin bir diğer boyutu da insanın otoriteye ilişkin çelişkili eğilimleri bağlamında ortaya çıkar. Hatırlanacağı üzere yukarıda âciz ve ihtiyaçlar varlığı olan insanın bir yandan otonomi ve özgürlüğe düşkün otorite boyun eğmekten ve yönlendirilmekten hoşlanmayan fakat yeri geldiğinde beklentileri uğruna aşağılanırcasına emir almakta bir sakınca görmeyen çelişkili yapısından söz edilmişti. Bu sınırlı ve çelişkili yapısıyla insanın, bireysel ve toplumsal hayatın her alanında karşı karşıya kaldığı her durumda olabildiğince uyumlu ve bütünlüklü bir benlik ve kişilik bilinci yani ahlâk oluşturabilme yolunda dış destek ve yönlendirmelere açık olması hatta buna ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Nitekim hayatın her alanında ve aşamasında farkında olarak veya olmayarak bir otorite fikrinin kişileri yönlendirdiği de bilinmektedir. Bununla birlikte kişiyle aynı ontolojik düzlemde bulunan otoritelerin yönlendirici etkisinin sınırlı kalması doğal olup hayatı tümüyle kuşatacak güç ve kapsayıcılıkta değildir. Bu gerçeğe rağmen insanın ihtiyaç, çelişki ve zaaf-larla malul yapısı nedeniyle gerek etkileme/yönlendirme ve gerekse etkilenme/yönlendirilme ihtiyacı/arzusu saiki ile sınırlı otoriteyi mutlaklaştırma eğilim ve girişimleri ortaya çıkabilmektedir ki insanlık tarihi bunun örnekleriyle doludur. Buna karşılık yine insanın otoriteden ve yönlendirilmekten hoşlanmayan yanının neticesi ve tezahürü olarak otoriteyi tümüyle reddetme eğilim ve girişimlerinin varlığı da tarihi bir gerçektir. İnsanın yapısından ileri gelen bu gerilim ve çatışmanın ürünü olan *otoriter* ve *despotik* oluşum ve girişimler kadar *anarşist* ve *nihilist* karşı çıkışlarda onun hayrına olmamış ve olmayacaktır. İşte bu noktada da yine insanın kendini gerçekleştirme bilinç ve çabası olarak ahlâkın yöneleceği/besleneceği/yaslanacağı otorite, insan fitratına hitap etme kabiliyetindeki bir dinin sahibi ve ontolojik olarak en üstün otorite olan Tanrı olabilir. (Kutluer, 2009, s. 151)

Ahlâkın din ile olan ilişkisinin bir başka boyutu da ihtiyaç-duygu-düşünce-imkân dörtgeninde her an ve her durumda yaşadığı iç çelişki ve çatışmalar ile toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan gerilim ve sıkıntılar karşısında bireyin, *insan-olma ve insan-kalma bilinciyle kendini gerçekleştirme çabası* olan ahlâki bir ömür boyu diri ve etkin tutabilmesi bağlamında kendini göstermektedir. İster erdemli olmak için erdem anlayışına yahut görev/ödev sorumluluğuna, ister haz duygusuna yahut yarar beklentisine, isterse mutluluk özlemine veya vicdani huzur arayışına dayalı olsun niyet, bireyin güzel ahlâk tezahürü erdemli eylemler gerçekleştirmesi için makul ve yeterli bir saik/güdü/motivasyon olarak iş görebilirse de insanın bilinen yapısıyla her şartta ahlâken gerekli/iyi/doğru olanı tercih edip yapmasını sağlamada yetersiz kaldığını herkes kendi hayatından

bilmektedir. Çünkü insan tabiatı gereği tercih edilip yapılabilir olan bir seçenektен feragat ve fedakârlık edip bir diğer seçeneğe daha iyi, anlamlı ve değerli olanı elde edeceği umuduyla yönelir. Oysa çoğu zaman yapılan fedakârlıkla mütenasip hak edilen ve beklenen karşılığın alınması bir yana nankörlükle mukabele görüldüğü bile olur ki bu, meselenin bir yüzüdür. Meselenin diğer yüzü ise bireyin muhatap kalıp zarar gördüğü kötü/çirkin ahlâk tezahürü erdemsiz davranışlara da çoğu zaman hak ettiği karşılığın verilememesi, hatta böyle davrananların tam tersi kazanımlar elde edebilmesi durumudur. Böylesi halleri, varoluşsal güvenlik arayışı/özlemi ve adalet erdemi/ilkesi ile bağdaştıramayan bireyin iyi/güzel ahlâk tezahürü olan erdemli eylemleri her şartta gerçekleştirme *inanç* ve *iradesi* örselenecektir. İşte bu gibi durumlar söz konusu olduğunda da ahlâk dinin desteğine ihtiyaç duyar ve dinin üç asli esasından biri olan ölüm ötesi ebedi hayat inancına tutunur. Bilinç olarak iyi/güzel ahlâk tezahürü olarak erdemli eylemleri her şartta samimi, kararlı, istikrarlı bir şekilde tercih edip gerçekleştirmede, bireye direnme ve dayanma gücü (sabr, sebat) verebilecek saik, onun benimseyip inanarak bağlandığı inanç esasları ve dini duygulardır. Birey ancak “iyilik yap denize at, balık bilmezse Hâlık bilir” diye düşünüp inandığı oranda ve sürece iyi/güzel ahlâkın tezahürü olarak erdemli eylemler için feragat ve fedakârlıkta bulunmayı sürdürebilir; zira sonsuz kudret ve iradeye yönelen beklenti ve ondan gelecek olan yarar, başkalarından gelecek olanla kıyas dahi kabul etmez.

Yeni Normal Dönem ve Ahlâk

COVID-19 küresel salgın sonrası *yeni normal dönem* konumuz bağlamında biri doğrudan bir sağlık sorunu/olayı olarak bu salgından kaynaklanan/kaynaklanabilecek olan, diğeri ise bu salgının vesile edilerek küreselleştirilmek istenen durum olmak üzere iki boyutta değerlendirilebilir.

İlkin insan sağlığını ve hayatını tehdit eden salgın sürecinin bizatihi sıkıntılı ve zor bir süreç olması yönüyle insanın olağan ihtiyaçları, algıları, duygu ve düşünceleri, eylem ve ilişkilerini doğrudan etkilemesi ve değiştirmesi doğal hatta kaçınılmazdır. Dahası ortaya çıkan olağandışı yeni durum kadar sonrasında bir süre daha devam edecek ve belki de kalıcı hale gelecek etkilerinin olması da tabiidir. Bu çerçevede öncelikle beklenen ve ihtiyaç duyulan husus, her bireyin yeni durumu anlamaya, anlamlandırmaya çalışması ve bu konuda her düzeyde bir toplumsal dayanışma içine girilmesidir. Bilindiği ve yaşandığı üzere salgın süreci başta sağlık olmak üzere insan hayatının her alanına doğrudan yahut dolaylı olarak etkilemiştir. Salgın dolayısıyla bir yakını, sevdiğini kaybedenler başta olmak üzere, tedavi alanlar, karantinada kalanlar, sağlık alanında aktif görev yürütenler, başkalarına oranla yüksek risk altında bulunduğu için daha fazla kısıtlanmış olan yaşlılar, kronik rahatsızlığı olanlar ve çocuklar, göçmenler, engelliler, aktif olarak işini yapamaz ve çalışamaz duruma düşenler hatta işini kaybedenler, kısacası, herkes hastalık riski ve alınan önlemler nedeniyle bu süreçten şu veya bu oranda ama mutlaka olumsuz etkilenmiştir. Bununla birlikte insanın da bir parçası olduğu varlıklar âlemindeki her durum, olgu ve olay gibi bu küresel salgın da hem olumsuz hem olumlu sonuçlar getirmiştir. Söz gelimi bu sürecin hayatın getirdiği hengâme

içinde ertelemek, ihmal etmek, unutmak, artık gereksiz bulmak durumunda kalınan pek çok hasletin yeniden keşfedilmesine imkân sağladığı sıklıkla dile getirilmektedir. Bu itibarla salgın süreci ve sonrası, bir alışkanlıklar/âdetler / yatkınlıklar yahut normlar/ilkeler/kurallar manzumesinin ötesinde, bireyin insan olma-insan kalma bilinci olan ahlâk açısından bir bakıma çok verimli bir fırsat bir bakıma da test ve imtihan zemini olarak değerlendirilebilir. Salgın sürecinin böyle algılanıp anlaşılması ve anlamlandırılması bireylerin, insan-olma ve insan-kalma bilincinin yani ahlâkının diri ve etkin oluşuyla, yeni normal dönemde, bütün ilişkileri ile çeşitli sektör, kurum, kuruluş ve yönetimlerin küresel salgının olumsuz etkilerinin telafi edilmesi yönünde kendilerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirme ve olumlu neticelerini alma süreçlerine de yansiyacaktır. Zira kurum ve kuruluşların görev sorumlulukları da yine bireyler eliyle ve bireylere yönelik olarak ifa edilmek durumundadır; yani son tahlilde iş bireyde başlayıp bireyde bitmektedir.

Dijital Gelecek ve Ahlâk

İkinci olarak COVID-19 küresel salgın başladığından hatta yıllar öncesinden itibaren, böylesi bir sürecin yaşanacağı, sonrasında da dijital bir dünya düzenine geçileceğine dair bir kısmı komplo teorisine varan tahmin ve öngörülerin ileri sürüldüğü bilinmektedir. Bunlardan hangilerinin ne ölçüde gerçekleşeceğini, insanlığın yeni normal dönemde nelerle yüz yüze geleceğini şimdiden kolaylıkla ve tam olarak kestirmek mümkün gözüküyor. Bununla birlikte şu kadarını biliyoruz ki insanlığı bekleyen yeni normal dönemde gerçekleşeceği öngörülen dijitalleş/tir/me eksenli gelişmelerden önemli bir kısmının küresel salgın öncesinde, bir kısmının ise salgın sürecinde belli ölçüde ve fiilen hayatın bir parçası haline geldiği/getirildiği bilinmektedir. Bu fiili durumun küresel ölçekte ve kolaylıkla yaygınlaştırılarak daha etkin ve kalıcı hale getirilmesi için ihtiyaç duyulan gerekçe ve meşruiyetin ister doğal yolla oluşun, ister laboratuvar ortamında üretilmiş olsun, COVID-19 adı verilen virüsün yayılmasıyla ortaya çıkan küresel salgın üzerinden sağlanmaya/üretilmeye çalışıldığı açıkça görülmektedir.

Bu bağlamda akla ilk gelen soru/n şudur: Küresel salgın üzerinden gerekçelendirilmek/meşrulaştırılmak istenen fiili durumun beraberinde getirdiği imkân ve fırsatlar ile tehlike ve tehditleri bile henüz küresel ve yerel ölçekte bütün toplum, kesim ve bireylerin tam anlamıyla kavrayıp yararlanma ve korunma bilinç ve becerisi kazandığı söylenemez. Diğer taraftan bilişim teknolojileri ve dijitalleşmenin genetik araştırmalardan iletişime kadar her alanda sunduğu imkân ve fırsatların, “fırsatçılık” yapılarak insanlık aleyhine tehdit ve tehlikeye dönüştürülebildiği/dönüştürüldüğü ve karşı tedbirler alınarak güvenliğin tam manasıyla sağlanamadığı da bilinmektedir. Hal böyleyken işaret edilen durumun gerekçelendirilmiş/meşruiyet kazanmış ve kabullen/dir/ılmış olarak yeni araçlarla ve küresel çapta yaygınlaş/tırıl/masıyla birlikte insan ve toplum hayatının her alanında ortaya çıkacak belirsizlik, karmaşa ve güvensizlik nasıl bir derinlik ve boyut kazanacaktır?

Bunu tam olarak kestirmek kolay değilse de insan gerçeği ile endüstri 1.0 yani buharlı makineler devrimi ile başlayıp endüstri 2.0 elektronik makineler, en-

düstri 3.0 bilgisayarlı makineler ve dijital üretim aşamalarını geride bırakıp endüstri 4.0 robotlarla yapılan siber üretim aşamasına gelindiği, yapay zekâ ile iş gören robotlarla insanların uyum sağlayıp birlikte üretim yapacağı endüstri 5.0'ın gündeme alınmış olduğu hesaba katıldığında, komplo teorisi olarak görülen iddia ve senaryoların bile gerçekleşeceği söylenebilir. Bütün bu gelişme ve öngörüler, insanlığın adım adım yaklaştığı dijital geleceğin günlük yaşamdan ilişkilere, aileden şehre, iş hayatından eğlenceye, sosyal çevreden doğal çevreye, yasalar ve hukuktan inançlar ve dine, eğitim ve bilimden kültür ve sanata bireysel ve toplumsal hayatın her alanında olduğu kadar doğrudan birey, toplum ve ülkelerin geleceğine dair belirsizliği gözler önüne sermektedir.

İmdi, dijitalleşen yeni normal döneme dair resmedilmek istenen manzara bir bütün olarak değerlendirildiğinde, belirsizliğin, aslında insanın geleceği yani onun insan kalıp kalamayacağı ile ilgili olduğu açığa çıkmaktadır. Bu soru/n biri insanın biyolojik maddi diğeri de psikolojik manevi varoluşuna dair iyi boyutta kendini gösterecektir. Bu durumda, geliştirilen teknolojilerle “beden modifikasyonu” amacıyla laboratuvar ortamında organ/uzuv üretme çalışmalarının ulaştığı noktaya ilaveten bu yolla güçlendirilmiş(!) bedenin doğrudan dijital bilgi kaynaklarıyla iletişime geçebilir hale gelecek olması, insanın kendisini kendi eliyle suni bir varlığa dönüştürmesi anlamına gelmiyor mu? Bireyin suni/yapay insana dönüştürülerek adeta bir robot gibi her türlü doğrudan müdahale, kontrol, yönlendirme ve güdüme açık hale getirildiği bir durumda artık insan hayatının diğer alanlarında ne türden ve hangi boyutta değişimler olabileceğini düşünmeye gerek kalıyor mu? Dijital teknolojiler ve yapay zekânın sunduğu imkânların insana refah ve konfor sağlama söylemi ve sözde “estetik özne” edasıyla hayatın her alanına yönelik üretim, zanaat ve mesleği insanın elinden alacak duruma getirilmesi bireysel ve toplumsal zeminde sarsıntı ve patlamaları tetiklemeyecek mi? Küresel çapta yaygın ve etkin hale gelip bir veya birkaç merkezden izlenip yönlendirilebilecek olan enformasyon tek tipçi dilden kültüre, inançtan değerlere, yaşam tarzından tüketim alışkanlıklarına, dünya görüşünden beşerî ilişkilere kadar yerel olan ne varsa aşındırıp yok etmek için kullanılmayacak mı? Bir yandan bu ve benzeri daha başka operasyonlar yapılırken diğer yandan da güya demokrasi, özgürlük, evrensel değerler vb. adı altında yerel/ulusal/milli birlik ve bütünlüğü tahrip edecek kısırtmalar organize edilmeyecek mi? Böylesi bir dünyada insan ilişkilerinin nereye evrileceği kestirilebilir mi? Sanal ortamda sanal ilişkilerle tatmin arayan hatta buna bağımlı hale gelen bireylerin gerçek sosyal hayatının sağlıklı olması beklenebilir mi? Bireyin insan olma-insan kalma mücadelesinde inisiyatif ve irade yitimi yaşadığı bir dünya da ailenin, mahallenin, köyün, kent, ülkenin, dilin, kültürün, dinin, hukukun, toplumun, milletin ve insanlığın *güvende/emniyette* olduğu/olacağı söylenebilir mi? Bu gibi soru/n/ları içeren uzun bir liste oluşturmak mümkündür, hatta gereklidir de. Zira soru farkındalığın, farkındalık sorgulama, anlama, anlamlandırma ihtiyacının tezahürü, bu da cevaba/çözüme gidecek olan yolun ilk adımı ve umut ışığıdır.

Yapılan analizler ile ileri sürülen tahmin, iddia ve öngörülere bakıldığında özünü küresel dijitalleşmenin oluşturacağı yeni normal dönem, fiziki mesafe

ilkesi gereği sosyal grupların gerçek hayatta küçülürken sanal ortamda genişleyip büyümesini, bireyselliğin daha da derinleşmesini beraberinde getireceği ifade edilmektedir. Meseleye yapay zekâ, insanlık 2.0 ve tekillik kavram ve projeleri de dâhil edildiğinde, gidişin, insanı ontolojik zemininden kopartarak varoluşsal yapısını kırma/dağıtma/dönüştürme yönünde olduğu, tehlikenin büyük ve insan fitratına yönelik olduğu söylenebilir. Şu da var ki, yukarıda belirtildiği üzere insanın da bir parçası olduğu varlıklar âleminde mutlak iyi ve mutlak kötü, mutlak faydalı mutlak zararlı hiçbir durum, olgu ve olay olmadığına ve olamayacağına göre, insan fitratına yönelik tehlikenin tedbiri de yine o tehlikenin kaynağında aranıp bulunacaktır.

Sonuç

Meseleye “yiğit düştüğü yerden kalkar” ve “düşmanın silahı ile silahlanmak gerek” anlayışı doğrultusunda bakıldığında düşülen yerin ve kullanılan silahın, COVID-19 küresel salgın üzerinden sağlanmaya çalışan gerekçe ve meşruiyete dayanarak küreselleştirilmek istenen dijitalleşme, düşürülmek istenen/düşen yiğidin ise sanal ortamlara çekilerek fiziki sosyal ve doğal çevreden yalıtılmaya çalışılan birey/insan olduğu açıkça görülebilmektedir. Öyleyse karşı mücadelenin de yine birey tarafından ve dijital imkânlar üzerinden verilmesi gerekecektir. Bireyin bütün bunları idrak edip anlaması, anlamlandırması, varoluşsal güvenliğine sahip çıkması, ancak ve ancak, onun makuliyet ve samimiyeti esas alan insan-olma ve insan-kalma bilincini yani ahlâkı kuşanıp her daim diri ve etkin tutmasıyla mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Burns, D. (2018). *İyi Hissetmek*. Çev. Ed. H. Alp Karaosmanoğlu. İstanbul: Psikonet Yayınları.
- Canan, S., & Acungil, M. (2019). *Dijital Gelecekte İnsan Kalmak*. İstanbul: Tuti Kitap.
- Frankl, V. E. (2020). *İnsanın Anlam Arayışı*. Çev. Selçuk Budak. İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Güngör, E. (2008). *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. Ötüken Neşriyat.
- Kutluer, İ. (2009). Yeni Bir Ahlâki Bilgelige Doğru: İslâm Ahlâkının Nazarî Boyutları Üzerine Bazı Mülahazalar. *Çağımızın Ahlâk Bunalımı ve Çözüm Arayışları* (ss. 137-178). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mehdiyev, N. (2019). *Bir Bilme Teorisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özakpınar, Y., (2014). *İnsan İnanan Bir Varlık*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sarıoğlu, H. (2009). *Çağımızın Ahlâk Bunalımı ve Çözüm Arayışları*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Şeker, M., Özer, A., Tosun, Z., Korkut, C. & Doğrul, M. (2020). *COVID-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu*. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları No: 34. Erişim: <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/T%C3%9CBA%20Covid-19%20Raporu%206.%20G%C3%BCncelleme.pdf> (ET: 10.06.2020)
- Türer, C. (2009). Ahlâk Bunalımının Nedenleri. *Çağımızın Ahlâk Bunalımı ve Çözüm Arayışları* (ss. 15-32). Ensar Neşriyat. İstanbul.
- Yıldırım, H., (2019a, 2019b, 2020). *Yapay Zekâ ve İnsan Kalabilmek 1-3*. Erişim (1): <https://www.healthworldnews.net/yapay-zeka-ve-insan-kalabilmek-bolum-1> Erişim (2): <https://www.healthworldnews.net/yapay-zeka-ve-insan-kalabilmek-bolum-2> Erişim (3): <https://www.healthworldnews.net/yapay-zeka-ve-insan-kalabilmek-3-ve-son-bolumu/> (ET: 30.05.2020).